



ANNA GRABOWIEC

W trosce o empatycznego nauczyciela

Concern for an Empathetic Teacher

Doktor, Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie, Wydział Pedagogiki i Psychologii, Instytut Pedagogiki, Zakład Pedagogiki i Edukacji Zdrowotnej, Polska

Streszczenie

Przedmiotem rozważań podjętych w artykule jest empatia. Zaprezentowano w nim rozważania teoretyczne dotyczące znaczenia empatii w pracy nauczyciela oraz wyniki badań własnych odnoszących się do poziomu empatii studentów kierunków o specjalności nauczycielskiej. Badania przeprowadzono wśród 206 studentów. Do badań wykorzystano Kwestionariusz Rozumienia Empatycznego Innych Ludzi autorstwa Węglińskiego. Uzyskane wyniki wskazują na potrzebę rozwijania wrażliwości empatycznej u studentów rozpoczynających studia na kierunkach nauczycielskich.

Słowa kluczowe: empatia, nauczyciel, studenci

Abstract

The line of approach of this article is empathy. It presents theoretical considerations about the meaning of empathy in teacher's work and results of personal research concerning levels of empathy of students of teaching careers. The research have been conducted among 206 students with the use of Empathy Questionnaire of Węgliński. The results obtained indicate the need for developing empathy among students who begin their teaching careers.

Keywords: empathy, teacher, students

„Nauczyciel z silnie rozwiniętą empatią, który na przykład na pokładzie jachtu szkoleniowego przejmie rolę kapitana, rozdzieli zadania wśród uczniów w taki sposób, że nikt nie wypadnie za burtę”.

Joachim Bauer (2015, s. 139)

Empatia bez wątpienia należy do kluczowych umiejętności społecznych pozwalających budować harmonijne relacje z otoczeniem. Jak podkreśla Pilecka (1995, s. 73): „Roli empatii w kontaktach interpersonalnych nie sposób przece-

nić. Pozwala ona na pełniejsze wniknięcie w niepowtarzalny świat wewnętrzny drugiego człowieka, uchwycenie jego problemów i dylematów życiowych”.

Zdolność do wczuwania się w sytuację innej osoby, rozumienia jej emocji i uczuć, a także ich współodczuwania ułatwia nawiązywanie i utrzymywanie relacji międzyludzkich. Nie może istnieć prawdziwa więź rodzinna, wychowawcza, terapeutyczna czy przyjaźń bez zdolności empatycznego wczuwania się w świat myśli i przeżyć drugiej osoby (Kalliopuska, 1994, s. 59).

W literaturze przedmiotu podkreśla się, że empatia sprzyja rozwojowi zachowań prospołecznych i jest determinantą zachowań altruistycznych. Saarni (1999, s. 102) twierdzi, że to wręcz najważniejszy element wspomagający tworzenie więzi międzyludzkich i podtrzymujący zachowania prospołeczne.

Empatia wpływa na rozumienie i przestrzeganie zasad etyczno-moralnych. Badacz empatii Hoffman (za: Klusek-Wojciszke, 2016, s. 103) podkreśla pozytywny związek empatii z poszanowaniem godności człowieka, przestrzeganiem zasad sprawiedliwości społecznej, upatrując w empatii wręcz korzeni moralności. Osoby empatyczne są życzliwe, tolerancyjne i wyrozumiałe; potrafią rozpoznawać oznaki cierpienia u innych osób. Wszystko to sprawia, że w znacznym stopniu umieją kontrolować, a w konsekwencji hamować przejawy agresji (Kalliopuska, 1994, s. 58–59; Lewicka, 2006, s. 76).

Stwierdzono również korzystne oddziaływanie empatii w kontekście radzenia sobie z sytuacjami trudnymi w życiu. Badania studentów prowadzone przez Kuchenbecker (za: Vetulani, 2011, s. 19) wykazały silny pozytywny związek pomiędzy poziomem empatii a optymizmem i odpowiedzią na wyzwania (niepoddawanie się).

Znaczenie empatii w pracy nauczyciela

Efektywność pracy nauczyciela zależy od wielu czynników. Z jednej strony niezwykle ważna jest stale aktualizowana wiedza w zakresie nauczanego przedmiotu czy też wiele umiejętności dydaktycznych, z drugiej zaś niezbędne są kluczowe umiejętności społeczne, takie jak empatia. Zdaniem Golemana (1999, s. 196) „empatia jest umiejętnością będącą fundamentem dla wszystkich kompetencji ważnych w pracy” i ma szczególne znaczenie w realizowaniu zawodów, w których koncentrujemy się na innych osobach, a do których bez wątpienia należy zawód nauczyciela.

Empatia jest jednym z istotnych predyktorów prawidłowej relacji nauczyciel–uczeń. Badania Morgan (za: Kliś, 2012, s. 152) wskazują, że empatyczny nauczyciel łatwo wyraża swoje uczucia, pozwala na otwarte kontakty interpersonalne i swobodne komunikowanie się z uczniami, dzięki czemu potrafi wytworzyć ciepłą, opartą na obustronnym zaufaniu atmosferę w klasie szkolnej. Atmosfera taka mobilizuje uczniów do zwiększonej aktywności, co przekłada się na ich wyższe wyniki w nauce. Empatia nauczyciela zwiększa też poziom empatii

u dzieci, co wyraża się w ich pozytywnym stosunku do rówieśników (za: Kaźmierczak, 2004, s. 136).

Janowska (1993, s. 36) podkreśla, iż empatia jest warunkiem zrozumienia ucznia. Empatyczny nauczyciel potrafi widzieć świat w sposób postrzegany przez dziecko, prawidłowo odbiera jego uczucia i stojące za nimi przeżycia, co sprawia, że jest w stanie dać swoim uczniom poczucie bezpieczeństwa. Nauczyciel taki potrafi stanąć w obronie interesów dziecka, stara się zrozumieć jego zachowanie w różnych sytuacjach szkolnych, wczuć w jego psychikę i odpowiednio zdiagnozować przyczyny jego problemów, dzięki czemu skuteczniej może mu pomóc (Rembowski, 1989, s. 93).

Empatyczni nauczyciele rzadziej wchodzą w konflikty w pracy, są pozytywnie nastawieni do innych, pomocni, wyrozumiali i spontaniczni. Częściej podejmują się wykonania dodatkowych prac oraz mają niższą absencję w pracy. W chwilach zdenerwowania zachowują opanowanie i trudno jest ich sprowokować do uzewnętrzniania negatywnych uczuć (Kaźmierczak, 2009, s. 100; Kliś, Kossewska, 1993, s. 135).

Wyniki badań Kliś i Kossewskiej (Kliś, 2012; por. Kliś, Kossewska, 1998, s. 89–95) wskazują też na pozytywne adaptacyjne oddziaływania wrażliwości empatycznej w zmaganiu się z objawami zespołu wypalenia zawodowego.

Cel badań własnych, materiał i metoda

Celem podjętych badań było określenie zdolności empatycznych studentów rozpoczynających naukę na kierunkach o specjalności nauczycielskiej. Problematyka badawcza została sprecyzowana w postaci następujących pytań:

1. Jaki jest poziom empatii u studentów rozpoczynających studia nauczycielskie na kierunkach: pedagogika (pedagogika przedszkolna i wczesnoszkolna, pedagogika opiekuńczo-wychowawcza), anglistyka i filologia polska?
2. Czy istnieją w tym zakresie istotne różnice pomiędzy grupą studentów pedagogiki a grupą studentów pozostałych kierunków nauczycielskich, a jeśli tak, to jaki jest ich charakter?

W badaniach zastosowano Kwestionariusz Rozumienia Empatycznego Innych Ludzi (KRE) autorstwa Węglińskiego, który służy do pomiaru empatii w jej wymiarze poznawczym, rozumianej jako „zdolność psychiczna motywująca jednostkę do szukania bliskości z innymi ludźmi poprzez syntonię emocjonalną (sympatyzowanie z innymi ludźmi w zakresie przeżyć przyjemnych i przykrych oraz wczuwanie się w stany psychiczne i przeżycia innych ludzi, rozumienie człowieka tak, jak gdyby się było nim” (Węgliński, 1989, s. 64).

Narzędzie jest starannie opracowane pod względem psychometrycznym. Stosowane było wielokrotnie w badaniach z udziałem różnych grup: młodzieży, studentów, nauczycieli, pedagogów specjalnych (zob. Lewicka, 2006; Kliś,

2012; Parchomiuk, 2013; Wosik-Kawala, 2013). Uzyskane wyniki surowe przeliczono na normy w skali stenowej z uwzględnieniem płci badanych.

Badaniami objęto 206 studentów I roku kształcących się w ramach kierunków o specjalności nauczycielskiej: pedagogika (pedagogika wczesnoszkolna i przedszkolna, pedagogika opiekuńczo-wychowawcza), anglistyka, filologia polska na studiach stacjonarnych I stopnia. Większość badanych stanowiły kobiety (89,80%).

Wyniki badań własnych

Empatia to bez wątpienia istotna, wręcz niezbędna umiejętność każdego pedagoga. W tab. 1 zamieszczono wyniki badań dotyczące poziomu empatii badanych studentów kierunków nauczycielskich.

Tabela 1. Poziom empatii badanych studentów z uwzględnieniem kierunku studiów

Kierunek	Empatia					
	Niski		Przeciętny		Wysoki	
	N	%	N	%	N	%
Pedagogika przedszkolna i wczesnoszkolna	56	62,92	28	31,46	5	5,62
Pedagogika opiekuńczo-wychowawcza	15	39,47	17	44,74	6	15,79
Anglistyka	48	77,42	10	16,13	4	6,45
Filologia polska	6	35,29	8	47,06	3	17,65
Razem	125	60,68	63	30,58	18	8,74

Źródło: opracowanie własne.

Otrzymane wyniki badań wydają się bardzo niepokojące. Okazuje się, że aż 60,68% badanych studentów przejawia niski poziom empatii! Co więcej, dominuje on m.in. w grupie studentów pedagogiki przedszkolnej i wczesnoszkolnej – 62,92% studentów tego kierunku osiągnęło ten poziom. W przypadku studentów pozostałych kierunków: na anglistyce – 77,92% badanych, na pedagogice opiekuńczo-wychowawczej – 39,47%, na filologii polskiej – 35,29%. Wśród studentów filologii polskiej i pedagogiki opiekuńczo-wychowawczej największy procent badanych przejawia przeciętny poziom empatii. Tylko 8,74% ogółu badanych osiągnęło wysoki poziom empatii, przy czym wśród studentów pedagogiki przedszkolnej i wczesnoszkolnej jedynie 5,62%, a anglistyki – 6,45%. Nieco lepiej sytuacja wygląda w grupie studentów pedagogiki opiekuńczo-wychowawczej – 15,79% i filologii polskiej – 17,65%.

Celem przeprowadzonych badań było również określenie różnic w zakresie poziomu empatii pomiędzy studentami pedagogiki a studentami pozostałych kierunków nauczycielskich. W tab. 2 zaprezentowano wyniki dotyczące analizowanego aspektu.

Tabela 2. Różnice w zakresie empatii studentów pedagogiki i pozostałych kierunków nauczycielskich

Empatia	Studenci pedagogiki		Studenci kierunków nauczycielskich		t	df	p
	M	SD	M	SD			
	67,96	9,44	61,43	12,47	4,69	204	0,000

Źródło: opracowanie własne.

Uzyskane wyniki wskazują na istotne statystycznie różnice w zakresie empatii badanych studentów pedagogiki i studentów pozostałych kierunków nauczycielskich ($p < 0,00$). Studenci pedagogiki uzyskali wyższy średni wynik w zakresie empatii, co oznacza, że posiadają oni bardziej rozwinięte umiejętności rozpoznawania stanów emocjonalnych i rozumienia emocji innych osób. W tej grupie wyniki są również bardziej spójne niż w grupie studentów kierunków nauczycielskich.

Podsumowanie

Otrzymane wyniki badań nie napawają optymizmem i uprawniają do stwierdzenia, że większość badanych studentów ma poważne trudności z wczuwaniem się w przeżycia innych ludzi, spojrzeniem na daną sytuację z cudzej perspektywy, a co za tym idzie – ze zrozumieniem postępowania drugiej osoby. Trudności te mogą mieć negatywne skutki zarówno dla jednostki, jak i otoczenia, w którym ona żyje. Szczególny niepokój może budzić fakt, że badania dotyczyły przyszłych nauczycieli, których zadaniem obok przekazywania wiedzy jest bycie troskliwym opiekunem i wychowawcą wrażliwym na problemy swoich uczniów.

Nasuwa się pytanie, gdzie szukać przyczyn tego problemu. Wyniki trwających od 30 lat badań prowadzonych przez zespół Konrath pokazały, że poziom empatii studentów, którzy rozpoczęli studia po 2000 r., obniżył się o 40% w stosunku do studentów z poprzednich lat. Zdaniem Konrath jednym z powodów takiej zmiany jest sposób spędzania czasu wolnego przez dzieci, które zamiast zabaw umożliwiających wchodzenie w bliskie relacje z rówieśnikami głównie siedzą przed telewizorami i komputerami. Także przygotowywanie dzieci od najmłodszych lat do ciągłej konkurencji i osiągania celu za wszelką cenę może wpływać na obniżenie umiejętności empatycznego rozumienia innych ludzi (za: Pilarska, 2014, s. 37–38).

Empatia stanowi jeden z głównych warunków powodzenia w pracy zawodowej nauczyciela. Tylko nauczyciel zdolny do empatii może prawidłowo zdiagnozować przyczyny problemów ucznia i w związku z tym naprawdę wesprzeć go. Przedstawione wyniki badań wyraźnie wskazują na konieczność rozwijania umiejętności empatycznych u studentów kierunków nauczycielskich, zwłaszcza w kontekście edukacji małego dziecka. Proces przygotowywania kandydatów do zawodu nauczyciela powinien w ramach zajęć z bloku psychologiczno-

-pedagogicznego uwzględniać trening empatii z odpowiednio przygotowanymi zajęciami i właściwie dobranymi ćwiczeniami umożliwiającymi studentom rozbudzenie wrażliwości i otwartości na drugiego człowieka, nabywanie umiejętności wczucia się w sytuację drugiej osoby, uczenie się werbalizowania uczuć u siebie i drugiej osoby. Trening empatii zmienia też poziom otwartości w stosunku do siebie, zwiększa samoakceptację i poczucie własnej wartości. Skuteczność tego typu działań w odniesieniu do dorosłych osób została potwierdzona empirycznie (zob. Wilczek-Rużyczka, 2002; Lewicka, 2006). Trzeba jednocześnie zaznaczyć, że efektywność realizacji tego typu zajęć jest warunkowana przede wszystkim kompetencjami ich realizatorów, ich doświadczeniem w prowadzeniu takich zajęć oraz cechami osobowymi.

Literatura

- Bauer, J. (2015). *Co z tą szkołą? Siedem perspektyw dla uczniów, nauczycieli i rodziców*. Słupsk: Dobra Literatura.
- Davis, M.H. (1999). *Empatia. O umiejętności współodczuwania*. Gdańsk: GWP.
- Goleman, D. (1999). *Inteligencja emocjonalna w praktyce*. Poznań: Media Rodzina.
- Kalliopuska, M. (2004). Holistyczny model empatii. *Nowiny Psychologiczne*, 4, 7–62.
- Kaźmierczak, M. (2004). Empatia w strukturach organizacyjnych. *Roczniki Psychologiczne*, VII (2), 131–144.
- Kaźmierczak, M. (2009). „E” jak Empatia i Edukacja. *Psychologia w Szkole*, 4, 96–103.
- Kliś, M. (2012). Adaptacyjna rola empatii w różnych sytuacjach życiowych. *Horyzonty Psychologii*, II, 147–171.
- Kliś, M., Kossewska, J. (1993). Zdolność do empatii u nauczycieli i studentów. *Psychologia Wychowawcza*, 2, 133–143.
- Kliś, M., Kossewska, J. (1998). Zespół wypalenia zawodowego a cechy osobowości nauczycieli. W: T. Rongińska, W. Gaida, U. Schaarschmidt (red.), *Zdrowie psychiczne w zawodzie nauczycielskim* (s. 87–96). Zielona Góra, Potsdam: WSP-UP.
- Klusek-Wojciszke, B. (2016). Empatia jako determinanta stylów postępowania w sytuacjach konfliktowych. *Roczniki Ekonomii i Zarządzania*, 8 (2), 101–115.
- Lewicka, A. (2006). *Rozwijanie empatii u studentów pedagogiki specjalnej*. Lublin: Wyd. UMCS.
- Parchomiuk, M. (2013). Zdolności empatyczne pedagogów specjalnych i studentów pedagogiki specjalnej. *Człowiek – Niepełnosprawność – Społeczeństwo*, 2, 57–76.
- Pilarska, P. (2014). Empatia, czyli kwestia przetrwania. *Psychologia w Szkole*, 3, 37–42.
- Pilecka, B. (1995). Znaczenie empatii w różnych wymiarach relacji interpersonalnych. W: Z. Gaś (red.), *Psychologia wychowawcza stosowana. Wybrane zagadnienia* (s. 73–89). Lublin: Wyd. UMCS.
- Saarni, C. (1999). Kompetencja emocjonalna i samoregulacja w dzieciństwie. W: P. Salovey, D.J. Sluyter (red.), *Rozwój emocjonalny a inteligencja emocjonalna. Problemy edukacyjne* (s. 75–125). Poznań: Rebis.
- Vetulani, J. (2011). Agresja i empatia – dziwne pomieszenie. *Wszelchwiat*, 112 (1–3), 14–20.
- Węgliński, A. (1989). Trafność Kwestionariusza Rozumienia Empatycznego Innych Ludzi (KRE). W: R.Ł. Drwal (red.), *Techniki kwestionariuszowe w diagnostyce psychologicznej* (s. 63–80). Lublin: Wyd. UMCS.
- Wilczek-Rużyczka, E. (2002). *Empatia i jej rozwój u osób pomagających*. Kraków: Wyd. UJ.
- Wosik-Kawała, D. (2013). *Rozwijanie kompetencji emocjonalnych uczniów szkół ponadgimnazjalnych*. Lublin: Wyd. UMCS.